

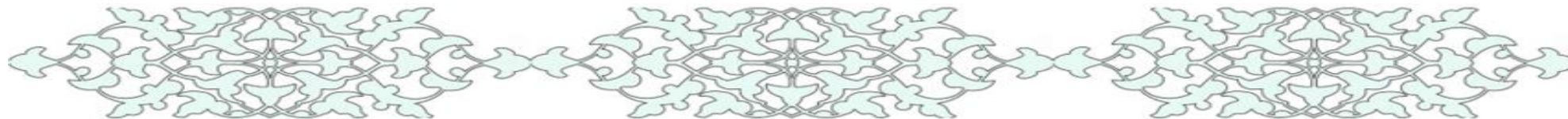
اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی
خراسان رضوی

عنوان گزارش:

راهکارهای پیشگیری و مبارزه با قاچاق کالا و ارز

مرکز پژوهش‌های اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی خراسان رضوی

بهار ۱۴۰۲

شناسنامه گزارش

اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی
خراسان رضوی

عنوان گزارش:

راهکارهای پیشگیری و مبارزه با قاچاق کالا و ارز

مرکز پژوهش‌های اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی خراسان رضوی

واژگان کلیدی: اقتصاد زیرزمینی، اقتصاد سایه، قاچاق.

تاریخ انتشار: خرداد ۱۴۰۲.

نشانی: مشهد مقدس - خیابان امام خمینی - جنب باغ ملی - ساختمان اتاق بازرگانی - کد پستی: ۹۱۳۷۷۳۴۱۹۵

خلاصه مدیریتی گزارش

عنوان گزارش:

راهکارهای پیشگیری و مبارزه با قاچاق کالا و ارز

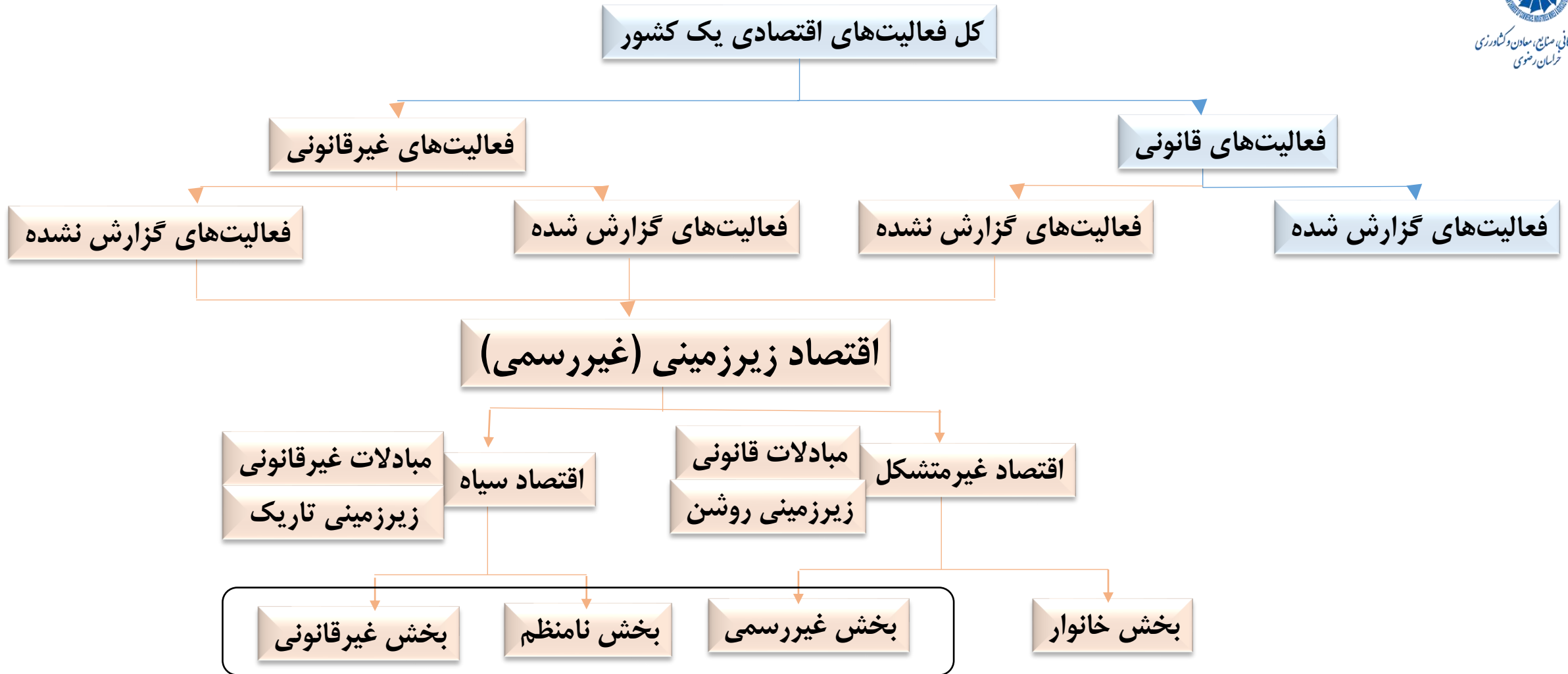
ایران به دلیل گستردگی مرزهای زمینی و دریایی و همسایگی با ۱۵ کشور، مستعد انجام اقتصاد زیرزمینی می‌باشد. از طرفی شرایط داخل کشور نیز بر این نوع فعالیت اقتصادی غیرقانونی دامن زده است. به مرور زمان با ایجاد بسترهای تبادل اطلاعات با سایر سازمان‌ها، امکان استعلام بر خط (آنلاین) اسناد گمرکی در کشور میسر شد. اما علیرغم بهبود تجهیزات و تجارت الکترونیک حجم اقتصاد زیرزمینی تا حدود یک سوم از اقتصاد ایران (۳۱.۱ درصد) گزارش شده است. البته با توجه به دشواری اندازه‌گیری اقتصاد سایه، براساس محاسبات پژوهشگران مختلف، درصدهای متفاوتی برای میزان اقتصاد زیرزمینی کشور گزارش شده است، از آنجا که اندازه‌گیری دقیق حجم اقتصاد سایه برای تصمیم‌گیری در مورد منابع سرمایه‌گذاری و ارائه راهبردهای مناسب مهم است، در گام اول، این مهم بایستی توسط "ستاد مرکزی مبارزه با قاچاق کالا و ارز" برای ارائه آمار مستند در دستور کار قرار گیرد. در این مطالعه ضمن اشاره به انواع شیوه‌های قاچاق کالا و ارز و عوامل ایجاد آن، راهکارهای متناسب در این زمینه نیز در دو بخش راهکارهای متناسب با بخش فردی و بخش حکمرانی- سیاستی ارائه شده است؛ عصاره تجارب جهانی حاکی از آن است که سیاستگذاران ناگزیرند اقدامات سیاسی را انتخاب کنند که انگیزه‌های انتقال تولید از بخش سایه به بخش رسمی را افزایش دهد.

- ۱ جایگاه اقتصاد زیرزمینی در فعالیتهای اقتصادی
- ۲ عمده عوامل ایجادکننده اقتصاد زیرزمینی و انواع آن
- ۳ انواع ساختار در شبکه‌های اقتصاد زیرزمینی و تأثیر آن بر بخش رسمی اقتصاد
- ۴ انواع شیوه‌های اقتصاد زیرزمینی کالا و ارز
- ۵ وضعیت اقتصاد زیرزمینی در ایران
- ۶ راهکارهای مقابله با اقتصاد زیرزمینی (برگرفته از تجارب کشورها)
- ۷ جمع‌بندی راهکارهای پیشگیری از اقتصاد زیرزمینی

اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی
خراسان رضوی

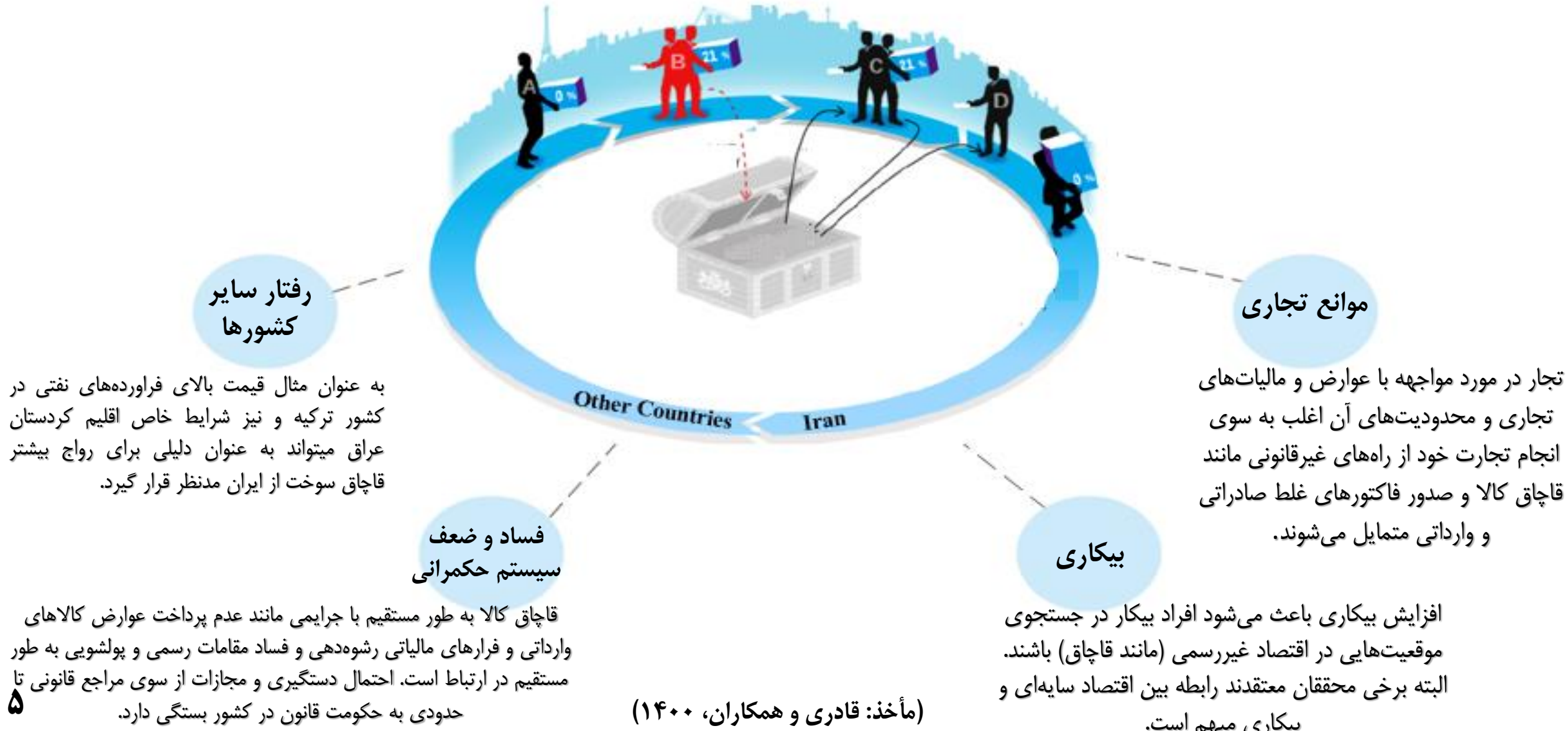
جایگاه اقتصاد زیرزمینی در فعالیتهای اقتصادی

مبادلات بازاری

- ❖ واژه‌های زیرزمینی روشن به معنی بخشی از اقتصاد زیرزمینی است که ماهیت مبادلات و تولید در آن قانونی بوده و آنرا به نام اقتصاد غیرمتشکل می‌شناسند.
- ❖ واژه تاریک (اقتصاد سیاه) نیز به دو بخش تقسیم می‌شود که در بخش نامنظم ماهیت تولید قانونی و ماهیت مبادلات غیرقانونی است.

عمده عوامل ایجادکننده اقتصاد زیرزمینی

عوامل موثر در قالب ماتریس اقتصاد سایه

عوامل موثر:	ماتریس اقتصاد سایه	
<ul style="list-style-type: none"> - نظام اقتصادی - فشار مالی و اخلاقیات - نظام اجتماعی و فرهنگی 	فساد	تقلب مالیاتی
<ul style="list-style-type: none"> - کیفیت نهادهای عمومی - قانونگذاری - زمینه بین‌المللی - ویژگی‌های حکومت محلی 	شستشوی پول	کار اعلام نشده

(Tudos & Clipa, 2015)

انواع قاچاق

کم زنی (کم ارزش نشان دادن کالاهای وارد شده)

در این روش وارد کننده به گونه‌ای مستندات را بازسازی یا دستکاری می‌کند که مشخصات کالا متفاوت از واقعیت باشد و ارزش کمتری برای کالا نشان داده شود.

جازنی (استفاده از مشخصه های نادرست در شرح کالا)

این عمل معمولاً در مرحله‌های آغازین فرایندهای گمرک به کار برده می‌شود. برای نمونه، نوشتن مشخصات قطعات خودرو روی جعبه لوازم برقی، یکی از مصداق‌های آن است.

هم زنی (استفاده از طبقه‌بندی نادرست)

برای جلوگیری از پرداخت حقوق و تعرفه‌های بالاتر گمرکی، کالاها را در رده کالاهایی که عوارض کمتری به آن تعلق می‌گیرد، شرح می‌دهند.

آشکار

قاچاق آشکار، گونه‌ای از قاچاق است که در آن کالا از ورودی‌های قانونی و با پیروی از روال جاری، ولی با دستکاری مستندات به کشور وارد می‌شود.

پنهان

قاچاق پنهان، دربرگیرنده ورود و خروج غیرقانونی کالاها از مرزهای کشور است.

پدیده‌ای که تحت عناوین مختلف از جمله:
قاچاق (Smuggling)،
اقتصاد سایه (Shadow Economy)،
اقتصاد زیرزمینی (Undergroun Economy) و غیره شناخته می‌شود.

انواع ساختار در شبکه‌های اقتصاد زیرزمینی

۱- بازرگانی

اولین گروه که قلب این نوع قاچاق محسوب می‌شوند دسته‌هایی از شهروندان یک کشور مقیم کشور دیگر هستند. آنها تأمین مالی بیشترین بخش از واردات کالاها را به عهده دارند، مانند اتباع ساکن ایران.

۲- شرکت‌های حفاظتی

دومین گروه شامل تعدادی از شرکت‌ها و گروه‌های نیمه قانونی یا غیرقانونی می‌شود. آنها معمولاً از واردکنندگانی هستند که تمایل به دسترسی به بازارهای عمده‌فروشی و انبارهای عمده دارند.

۳. واسطه‌ها

واسطه‌ها عبور ارزان از مرز را برای کالاها از مرز به داخل کشور تأمین می‌کنند به این ترتیب، آنها با کالاهای قویتر رقابت می‌کنند. قیمت کالاها بسیار رقابتی است، اما آنها نمی‌توانند با محموله‌های وارداتی از طریق کانال‌های قاچاق که مورد استفاده تجار است سازگار شوند.

۴. بازارهای عمده‌فروشی

توزیع کالاها در بازار محلی نیز محیط مناسبی برای ارتکاب جرم است.

فرار مالیاتی

۱

اقتصاد زیرزمینی سبب کاهش درآمدهای دولت و در نتیجه کاهش کیفیت و کمیت خدمات عمومی ارائه شده توسط دولت و افزایش فشار مالیاتی بر مالیات‌دهندگان به منظور جبران درآمدهای از دست رفته می‌شود. نرخ بالاتر مالیات، خود سبب گرایش بیشتر به سمت بازار غیرقانونی و ایجاد یک تسلسل باطل می‌شود.

اخلال در رقابت

۲

از آن جا که فعالان اقتصاد زیرزمینی متحمل برخی از هزینه‌ها نمی‌شوند و به دنبال دور زدن برخی از موانع هستند، بطور مثال فرار مالیاتی دارند و از رعایت برخی مقررات مانند مقررات بازار کار، بهداشت، بیمه و استانداردهای محیط کار سرباز می‌زنند؛ لذا در برابر تولیدکنندگان اقتصاد رسمی، در زمینی هم‌سطح به رقابت نمی‌پردازند. به عبارت دیگر، فعالان بازار غیررسمی به دلایل مذکور سبب ایجاد اخلال در رقابت در سطح بازار می‌شوند.

۳

خنثی نمودن اثر سیاست‌های دولت

فعالیت‌های اقتصاد زیرزمینی معمولاً نامنظم، پراکنده و غیرقانونی است و به همین دلیل در گزارش حساب‌های ملی محاسبه نمی‌شود. این عدم جامعیت حساب‌های ملی موجب سیاست‌گذاری بر پایه اطلاعات غلط می‌شود. اثر سوء این موضوع را می‌توان در تصمیم‌گیری‌های کلان اقتصادی در قالب بودجه سالانه و برنامه‌های بلندمدت اقتصادی دید.

کسب و کارهای زیرزمینی به دلیل گریز از حیطه نظارت دولتی اغلب پنهانی و کوچک‌مقیاس هستند. در نتیجه تعداد زیادی از این کسب و کارها از صرفه‌های ناشی از مقیاس بهره‌مند نمی‌شوند. علاوه بر آن ممکن است سرمایه‌گذاری کمتر و حضور نیروی کار بی‌کیفیت در چنین بنگاه‌هایی، پتانسیل استفاده از فناوری‌های نوین به عنوان یکی از عوامل افزایش بهره‌وری را در آنها کاهش دهد. همچنین فعالیت‌های اقتصادی زیرزمینی به دلیل ماهیت غیررسمی خود، از برخی حمایت‌های قانونی و تسهیلات اعتباری بی‌بهره می‌شوند. نتیجه آنکه فضای حاکم بر کسب و کار این بنگاه‌ها الزاماً مساعد نیست و در نتیجه بهره‌وری را متأثر می‌سازد.

۴

کاهش بهره‌وری

نهادینه شدن توسعه‌نیافتگی

۵

حجم بالای فعالیت‌های غیررسمی اقتصادی، یکی از ویژگی‌های کشورهای توسعه‌نیافته و در حال توسعه است. نبود ساختارهای نهادی کارآمد و رسمی در این کشورها موجب بالارفتن هزینه‌های مبادله و در نتیجه تشویق صاحبان کسب و کار به دور زدن قوانین و ساختارهای نهادی رسمی و حرکت به سمت بازار غیررسمی می‌شود.

(مأخذ: اتاق ایران، ۱۳۹۶)

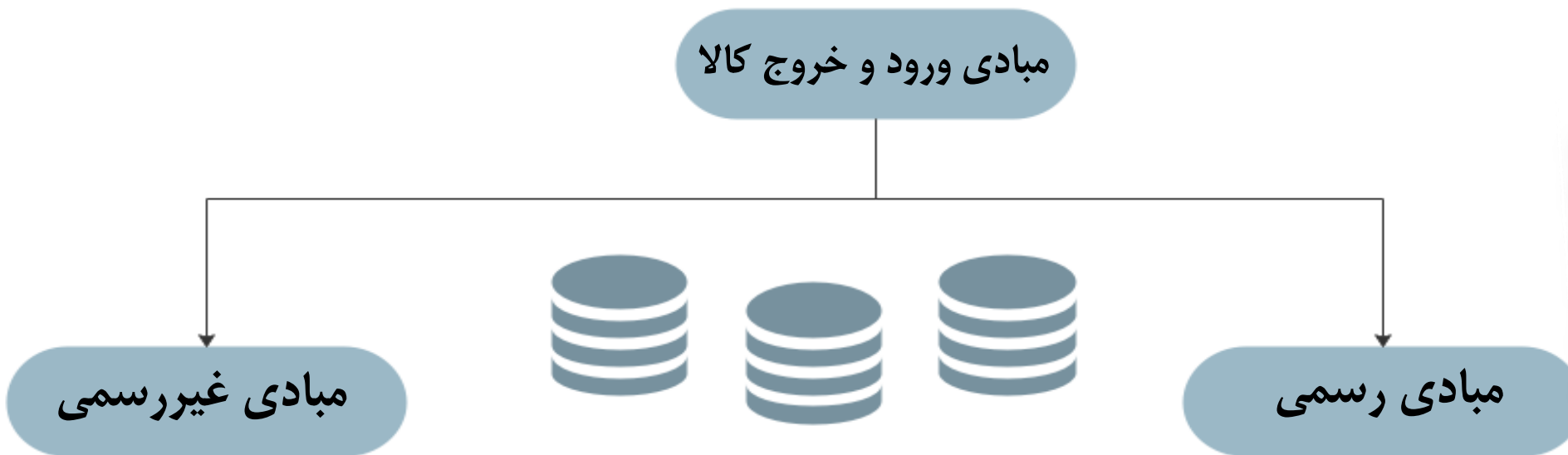
تأثیر اقتصاد

زیرزمینی بر اقتصاد

بخش رسمی

انواع شیوه‌های اقتصاد زیرزمینی کالا

مبادی ورود و خروج کالا

مبادی غیررسمی

مبادی رسمی

مبادی غیررسمی به مبادی اطلاق می‌شود که گمرک ایران در آن مستقر نیست و در نتیجه ورود و خروج کالا به طور غیررسمی، بدون اخذ مجوزها و بدون اعمال نظارت‌های ضروری صورت می‌پذیرد. از جمله مواردی که ممکن است قاچاق کالا از مبادی غیر رسمی انجام می‌گیرد موارد زیر قابل ذکر است:

- ورود کالا از مرزهای زمینی و صعب العبور کوهستانی که توسط مرزبانی و گمرک کنترل نمی‌شود
- ورود کالا از طریق خورها، اسکله‌های غیرمجاز و متروکه
- ورود کالای غیرمجاز از طریق مسیرها و معابر مرزی غیررسمی
- ورود کالا توسط شوتی‌های شبانه

رویه واردات

رویه صادرات

رویه ترانزیت

سایر رویه‌های تجاری

منظور از مبادی رسمی، مبادی است که گمرک ایران در آن مستقر است و در قالب رویه‌های (فرآیندها) و به طرق مختلف ممکن است قاچاق کالا و ارز در آنها وقوع پیدا کند. شایان ذکر است در مبادی ورودی کالا از خارج کشور به مناطق آزاد نیز گمرک مناطق مستقر است و در صورت ورود کالا به سرزمین اصلی نظارت توسط گمرک انجام می‌شود. لذا باید این مناطق را جزء مبادی رسمی کشور محسوب کرد.

انواع شیوه‌های اقتصاد زیرزمینی کالا

مبادی ورود و خروج کالا

مبادی رسمی

رویه واردات

۱. اظهار نادرست کالایی با حقوق ورودی کمتر بجای کالای با حقوق ورودی بالاتر
۲. جعل اسناد مربوط به اظهارنامه
۳. تجمیع کالای تعاونی مرزنشین
۴. اظهار اجزا و قطعات کامل کالا به طور مجزا بدون پرداخت حقوق کامل
۵. اظهار اجزا و قطعات کامل کالا به عنوان یک جزء
۶. کم‌اظهاری در تعداد کالاها
۷. واردات با کم‌اظهاری در ارزش
۸. واردات کالای مستعمل بدون اخذ مجوز
۹. ورود کالای قاچاق در پوشش مرجوعی کالای صادراتی
۱۰. خروج کالا از منطقه ویژه بدون پرداخت حقوق ورودی مواد اولیه آن
۱۱. واردات با بیش‌اظهاری وزن لفاف (بسته‌بندی)
۱۲. استرداد غیرقانونی حقوق ورودی
۱۳. اظهار خلاف واقع مشخصات کالا و عدم اخذ مجوز
۱۴. واردات کالا با مجوز جعلی ثبت سفارش

(مأخذ: مطالعات اقتصادی مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۴۰۰)

انواع شیوه‌های اقتصاد زیرزمینی کالا

قاچاق کالا در سال‌های اخیر به دلیل افزایش قیمت ارز و تفاوت قیمت کالای داخلی و خارج از کشور در رویه صادرات مشاهده شده است که مهمترین این موارد به شرح ذیل است:

مبادی ورود و خروج کالا

مبادی رسمی

رویه صادرات

۱. قاچاق سوخت در پوشش کالای دیگر
۲. خروج گازوئیل در پوشش ترانزیت صوری
۳. تسهیل خروج گازوئیل از طریق حمل و نقل ریلی
۴. خروج گازوئیل با تعبیه مخزن جاساز در تانکرهای صادراتی
۵. قاچاق گازوئیل با سوءاستفاده از سهمیه سوخت شناورها
۶. قاچاق گازوئیل با استفاده مکرر از فاکتورهای منشأ
۷. خروج کالای یارانه‌ای تحت پوشش کالای صادراتی
۸. صادرات کود شیمیایی بدون استهلاک مجوز / با مجوز تکراری

انواع شیوه‌های اقتصاد زیرزمینی کالا

ترانزیت کالای عبوری از داخل کشور علاوه بر درآمدزایی سبب افزایش اشتغال نیز می‌شود اما بستری را فراهم می‌سازد که در صورت عدم نظارت بر آن زمینه وقوع قاچاق تسهیل می‌شود. در موارد زیر قاچاق کالا با سواستفاده از این رویه اتفاق افتاده است.

مبادی ورود و خروج کالا

مبادی رسمی

۱. اعلام وصول صوری محموله در مقصد

۲. تخلیه کالای اظهارشده در بین مسیر ترانزیت

۳. تخلیه کالای اظهارنشده در بین مسیر ترانزیت

۴. حمل کالای قاچاق (از مبادی غیررسمی) تحت عنوان کالای ترانزیت

رویه ترانزیت

انواع شیوه‌های اقتصاد زیرزمینی کالا

علاوه بر واردات، صادرات و ترانزیت سایر رویه‌ها نیز می‌تواند مورد سوءاستفاده قاچاقچیان قرار گیرد تا با استفاده از خला‌های قانونی و اجرایی از این طریق مبادرت به قاچاق کالا و نقض قوانین رسمی کنند.

مبادی ورود و خروج کالا

مبادی رسمی

۱. واردات کالا با سوءاستفاده از سهمیه مسافری در مناطق آزاد
۲. واردات کالا با سوءاستفاده از سهمیه مسافری
۳. ورود خودرو تحت عنوان ورود موقت - کارنه دوپاساژ و عدم خروج از کشور
۴. ورود کالا تحت عنوان ملوانی بیش از حد مجاز
۵. خروج کالای ملوانی به صورت تجمیعی از استان‌های مرزی

سایر رویه‌های تجاری

انواع شیوه‌های اقتصاد زیرزمینی ارز

۱. جمع‌آوری ارز مداخله‌ای و خروج آن از مسیر مناطق مرزی
۲. ورود و خروج ارز از کشور از طریق جاساز
۳. عدم ثبت یا ثبت صوری معاملات ارزی در سامانه‌های تعیین شده
۴. استفاده از حساب‌های بانکی مربوط به اشخاص نیازمند
۵. تبانی در ثبت سفارش، فروش حواله ارزی تخصیصی، عدم واردات کالا یا واردات کالای لوکس
۶. صدور و ارائه فاکتورهای صوری توسط صرافی‌ها
۷. افتتاح حساب بانکی در مناطق آزاد و انجام عملیات صرافی در سرزمین اصلی

راهکاری پیشگیری از اقتصاد زیرزمینی در آفریقای جنوبی

اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی
خراسان رضوی

واحد ویژه که از سگ‌های یابنده، افسران اجرایی سیار و ابزارهای بازرسی غیر مخمل تشکیل شده است، از اطلاعات استفاده می‌کند و شیوه‌های مدیریت بحران را افزایش می‌دهد.

مدیریت افزایش خطر

رایانه‌ای کردن اسناد برای جمع‌آوری مالیات بر ارزش افزوده بر روی کالاهای وارداتی و انتقال نقاط جمع‌آوری مالیات به مرزها

افزایش کنترل بر روی مالیات بر ارزش افزوده

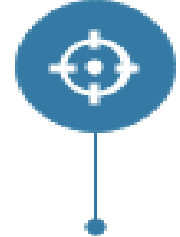

اقداماتی نظیر تجهیزات بازرسی غیرمداخله کننده، اسکنرهای مجهز به اشعه X توسط شبکه‌های حمل و نقل و نصب دوربین در نواحی بندری
مقابله با تخلفات تجاری و قاچاق کالاهای غیرقانونی

گمرکات نسبت به سوء استفاده کنترل‌های پستی، کنترل‌های گمرکی در پایانه پستی برای ارزیابی و توقیف کالاهای غیرقانونی در بسته‌های ورودی یک برنامه مبتنی بر دیسک را برقرار نمود.

کنترل‌های پستی گمرکات

گمرک این کشور توانسته است تعداد نقاط ورود کالاهای تجاری را از ۹۶ نقطه به ۳۶ کاهش دهد.

کاهش مدخل‌های ورودی کالا

راهکاری پیشگیری از اقتصاد زیرزمینی در گمرک کشور لتونی

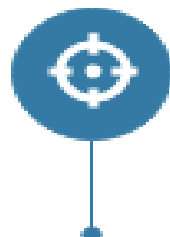
آنان بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی
خراسان رضوی

آموزش جامعه و ارتقا دادن
سطح هوشیاری و آگاهی مردم
با استفاده از تمامی ابزارهای
روابط عمومی موجود
**ارتقا دادن سطح هوشیاری و
آگاهی مردم**

حاکم بر محدوده‌های جلوگیری و
مبارزه با قاچاق کالا است و توسعه
پیشنهادها برای انجام
اصلاحیه‌هایی در این قوانین و به
اجرا گذاردن اصلاحیه‌های ایجاد
شده در قوانین و مقررات
**مشخص کردن حدود
قانونگذاری**

افزایش کارایی در سیستم
مالیات

**توسعه و اجرای برنامه‌های
ارتقای کارایی مالیاتی**

از طریق طراحی و اجرای اقداماتی
برای بهبود مداوم میزان مهارت
کارمندان که به موازات حمایت از
آنها در افزایش سطح کلی معلومات
و آموزش انجام می‌شود.

آموزش مناسب کارکنان

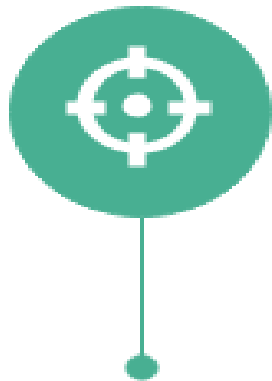
شامل استفاده مؤثر و بهینه از
امکانات موجود، شناسایی و
درخواست منابع اضافی مورد نیاز،
ترویج سرمایه‌گذاری خارجی

**مدیریت در متمرکز
کردن منابع**

راهکاری پیشگیری از اقتصاد زیرزمینی در گمرک کشور انگلستان

اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی
خراسان رضوی

هرگاه گمرک قاچاقچیان را که به قصد عدم کسب منفعت اقدام به این کار نمایند، دستگیر کند وسایل نقلیه و کالاها توقیف می‌شود ولی در بار اول و در ازای پرداخت مالیات همه کالاها و وسیله نقلیه آزاد خواهد شد؛ ولی برای تخلفات بعدی درجات سخت‌تری در مورد عدم آزاد سازی وسیله نقلیه به اجرا در خواهد آمد ولی گمرک این حق را دارد که بر اساس شرایط هر فرد در آزادسازی وسیله نقلیه تخفیف قایل شود یا آن را سخت‌تر کند.

**آزادسازی در ازای پرداخت مالیات
برای بار اول تخلف**

اگر کالاهایی که مشمول عوارض گمرکی هستند به طور شخصی از یک کشور عضو اتحادیه اروپا به کشور عضو دیگر وارد شود در صورتی که فرد این واردات را با اهداف تجاری انجام دهد این کالاها **توقیف** خواهد شد. واضح است که مسافرانی که قصد سفر در این قاره را دارند باید این فهرست را مد نظر داشته باشند تا از خرید این کالاها بیش از حد تعیین شده در قانون جلوگیری کنند.

توقیف کالاهای قاچاق

مستعد بودن اقتصاد زیرزمینی در ایران به دلیل وسعت مرزهای زمینی و دریایی ایران

آفاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی
خراسان رضوی

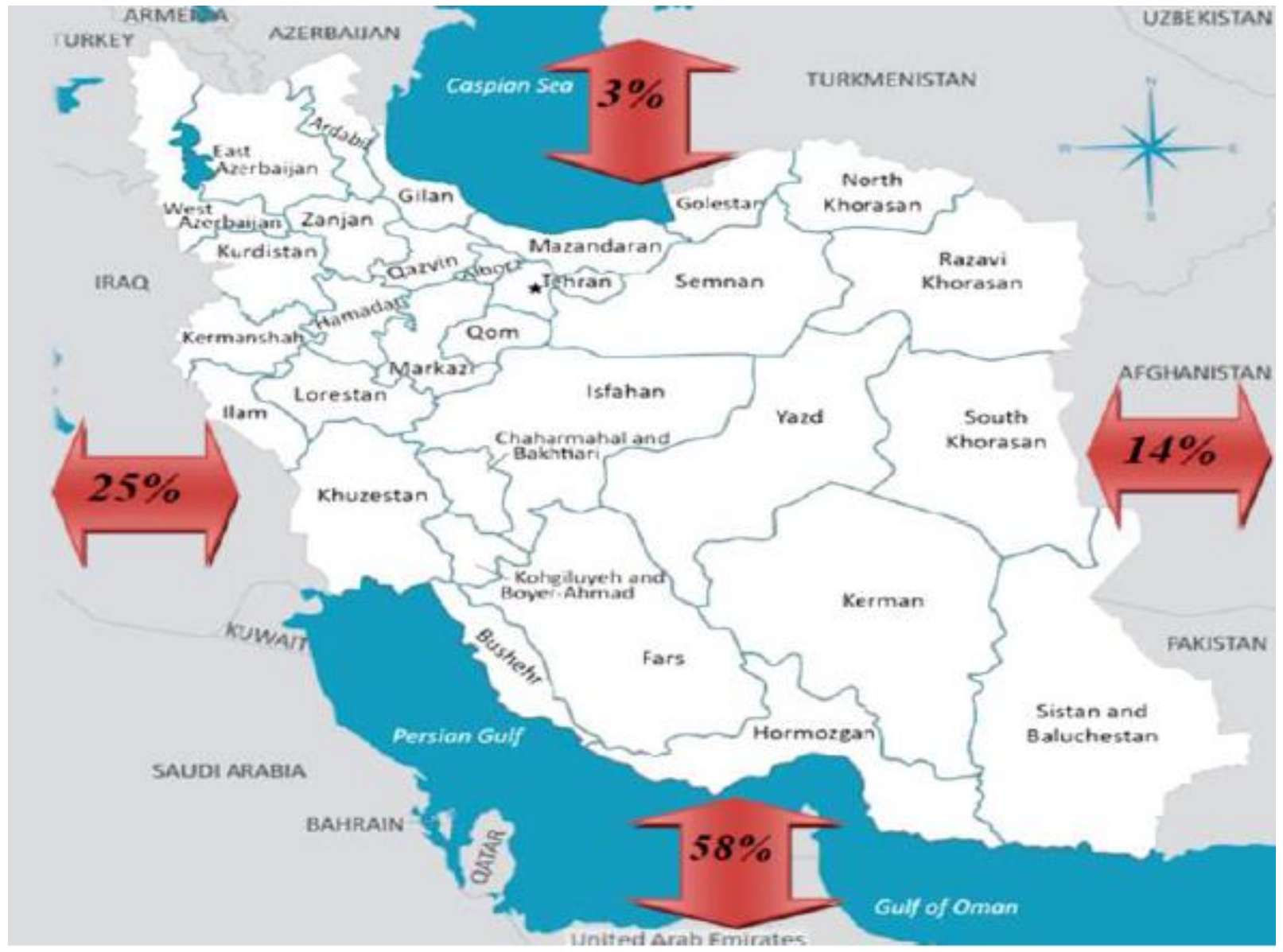
همسایه‌های آبی و خاکی

- روسیه
- ترکمنستان
- افغانستان
- پاکستان
- قزاقستان
- عربستان
- قطر
- جمهوری آذربایجان
- ارمنستان
- ترکیه
- عراق
- کویت
- بحرین
- امارات متحده عربی
- عمان

اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی
خراسان رضوی

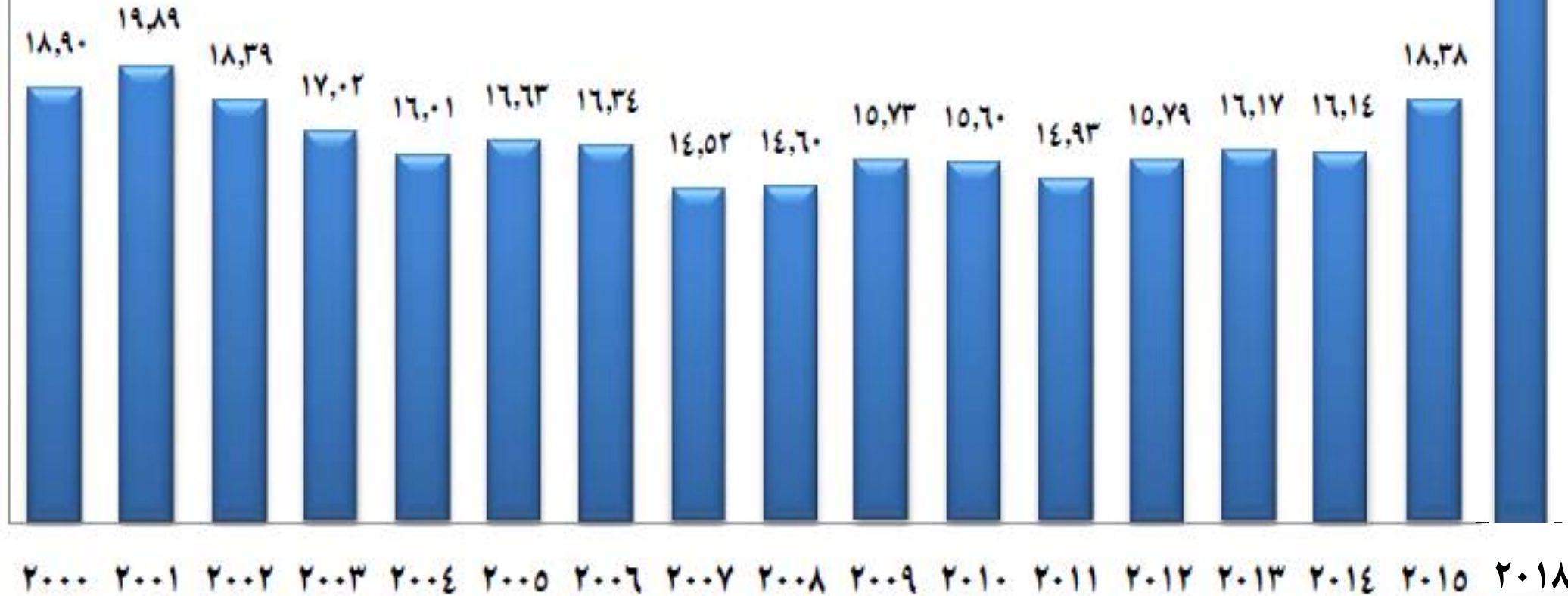
جریان‌های جغرافیایی اصلی اقتصاد زیرزمینی در ایران

(Ref.: Mozayani, 2021)

اندازه اقتصاد زیرزمینی در ایران (درصد)

(مأخذ: صندوق بین‌المللی پول، اشنایدر و مدینا، ۲۰۱۸؛ سازمان امور مالیاتی کشور، ۱۳۹۹)

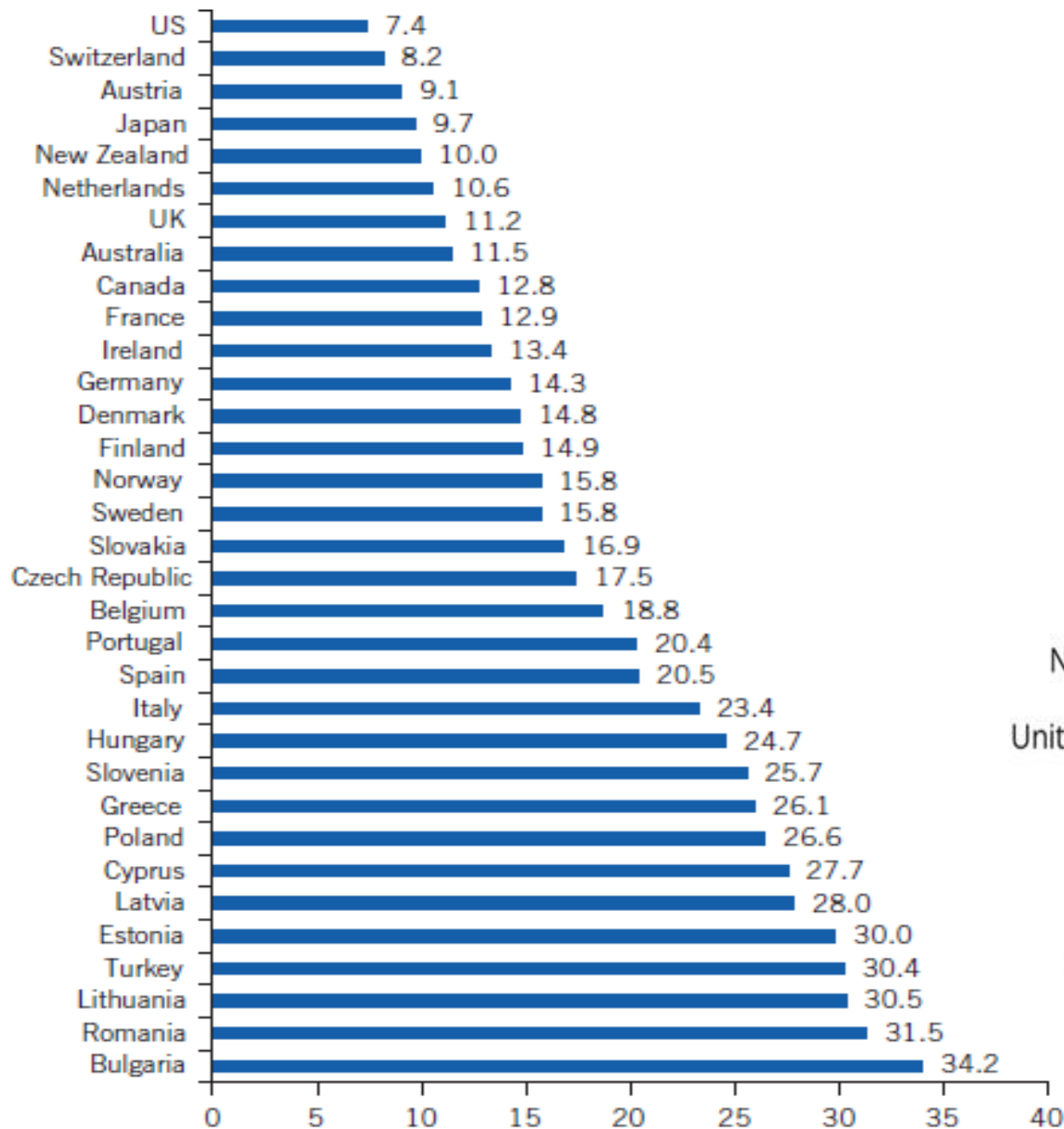
بر اساس برآورد صندوق
بین‌المللی پول حدود یک سوم از
اقتصاد ایران غیررسمی است.

اندازه اقتصاد سایه در کشورهای مختلف جهان

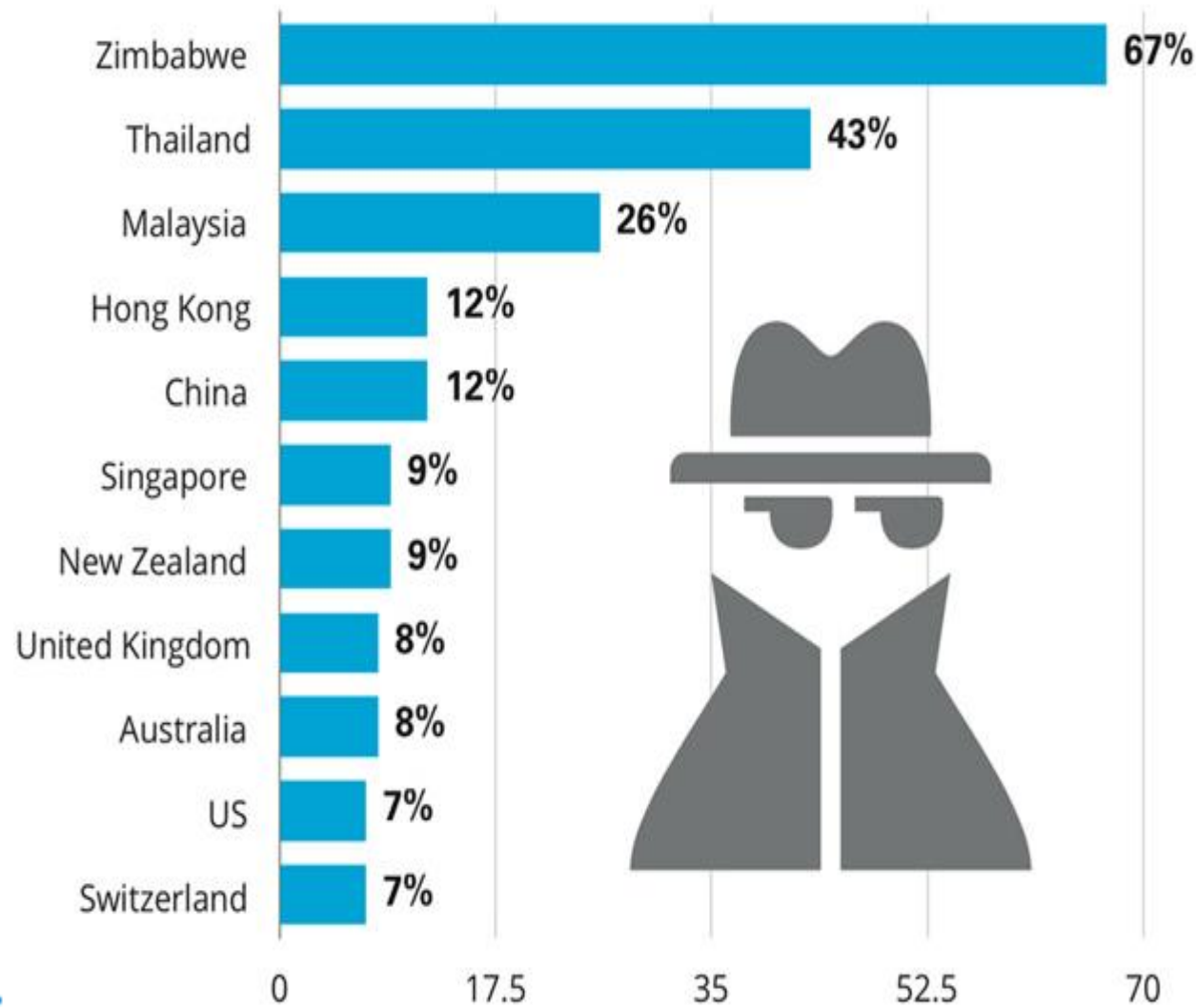
اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی
خراسان، رضوی

میانگین دوره ۱۵ ساله

(Ref.: Enste, 2018)

میانگین دوره ۲۰ ساله

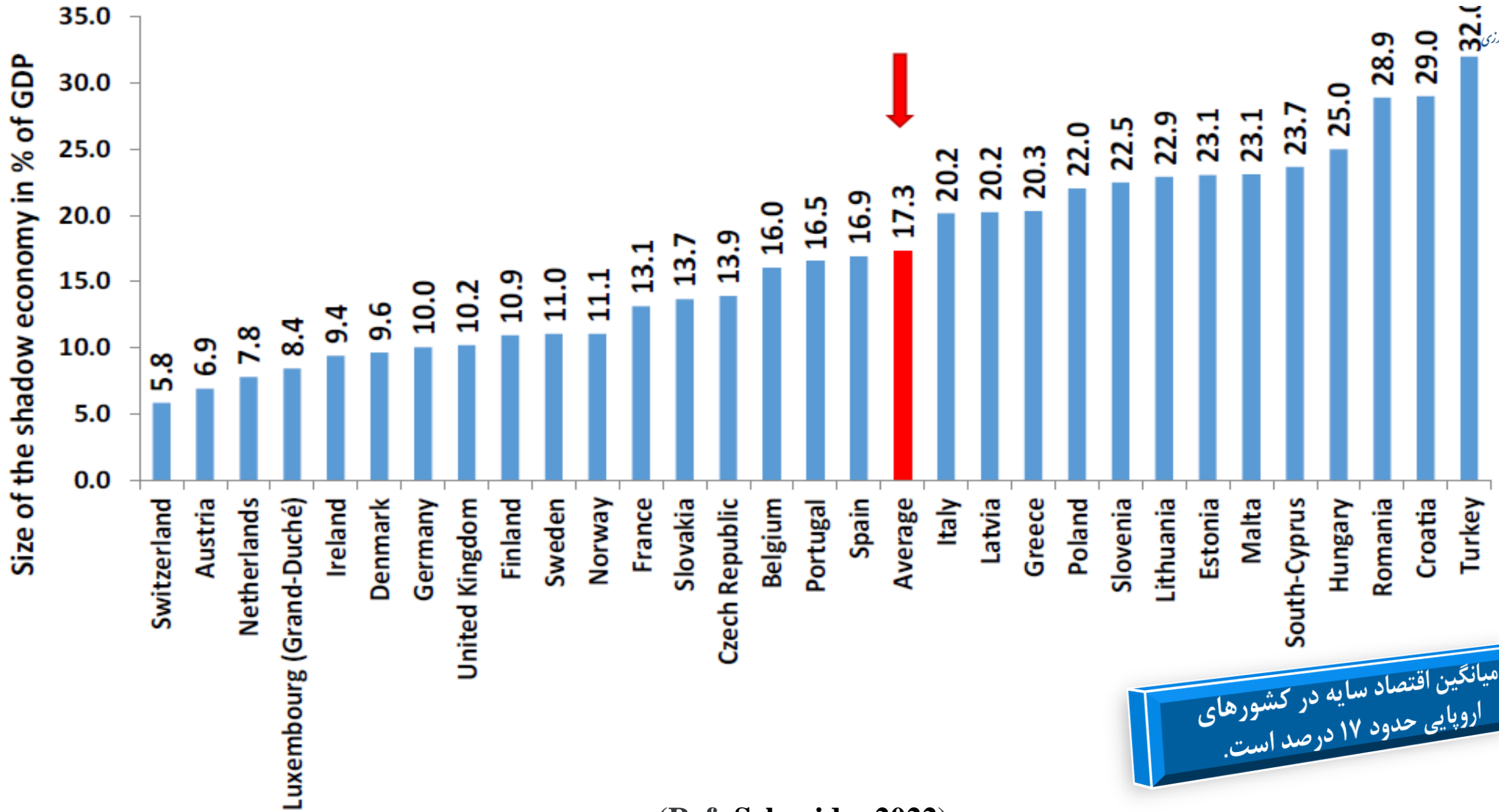

(Ref.: IMF, 2018)

اندازه اقتصاد سایه در کشورهای اروپایی

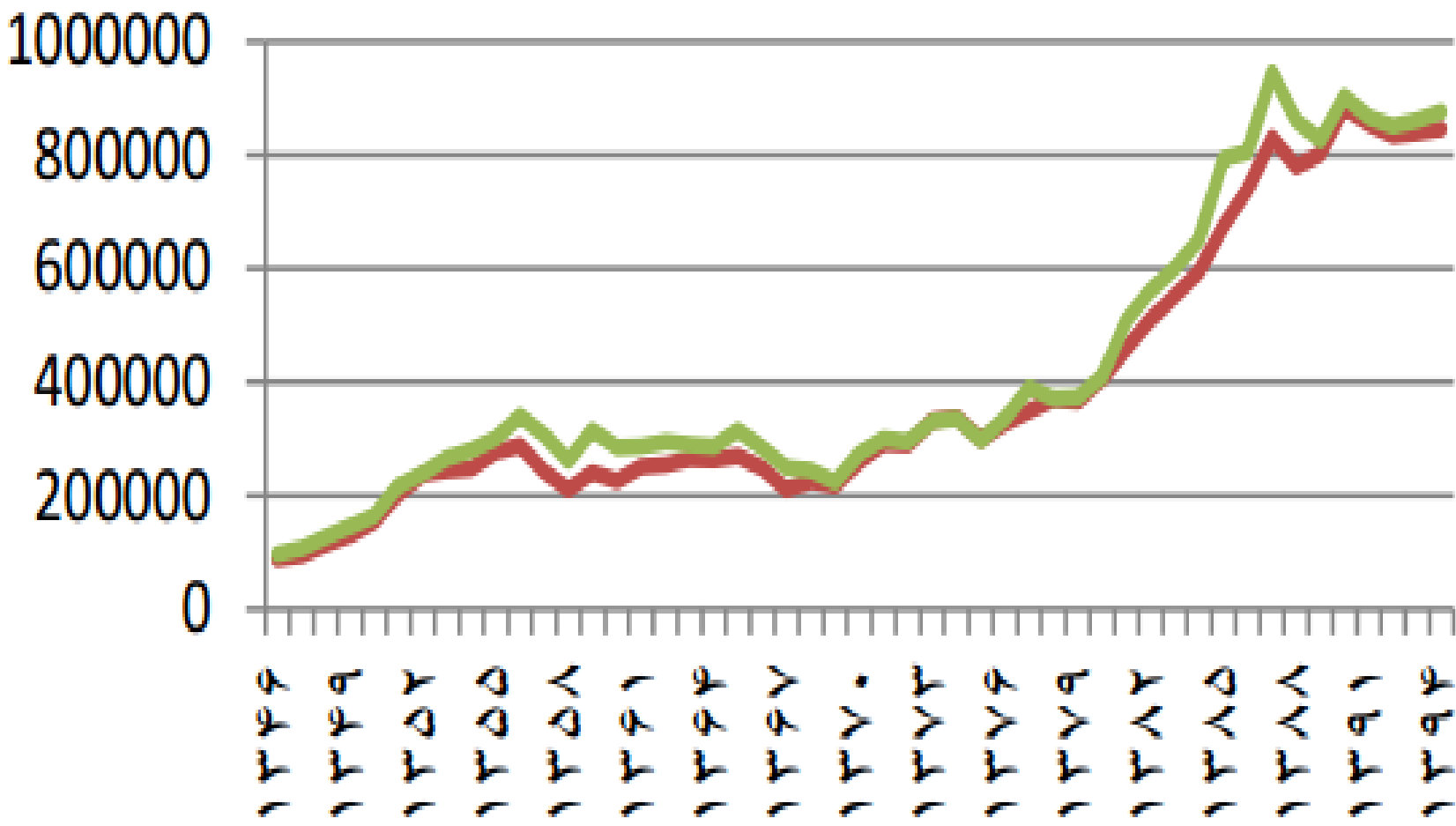
آقای بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی
خراسان رضوی

میانگین اقتصاد سایه در کشورهای اروپایی حدود ۱۷ درصد است.

(Ref.:Schneider,2022)

روند کسری بودجه و اقتصاد سایه در ایران در طی نیم قرن

با بررسی این روند مشاهده می شود که، همگام با افزایش کسری بودجه روند اقتصاد سایه نیز افزایشی است.

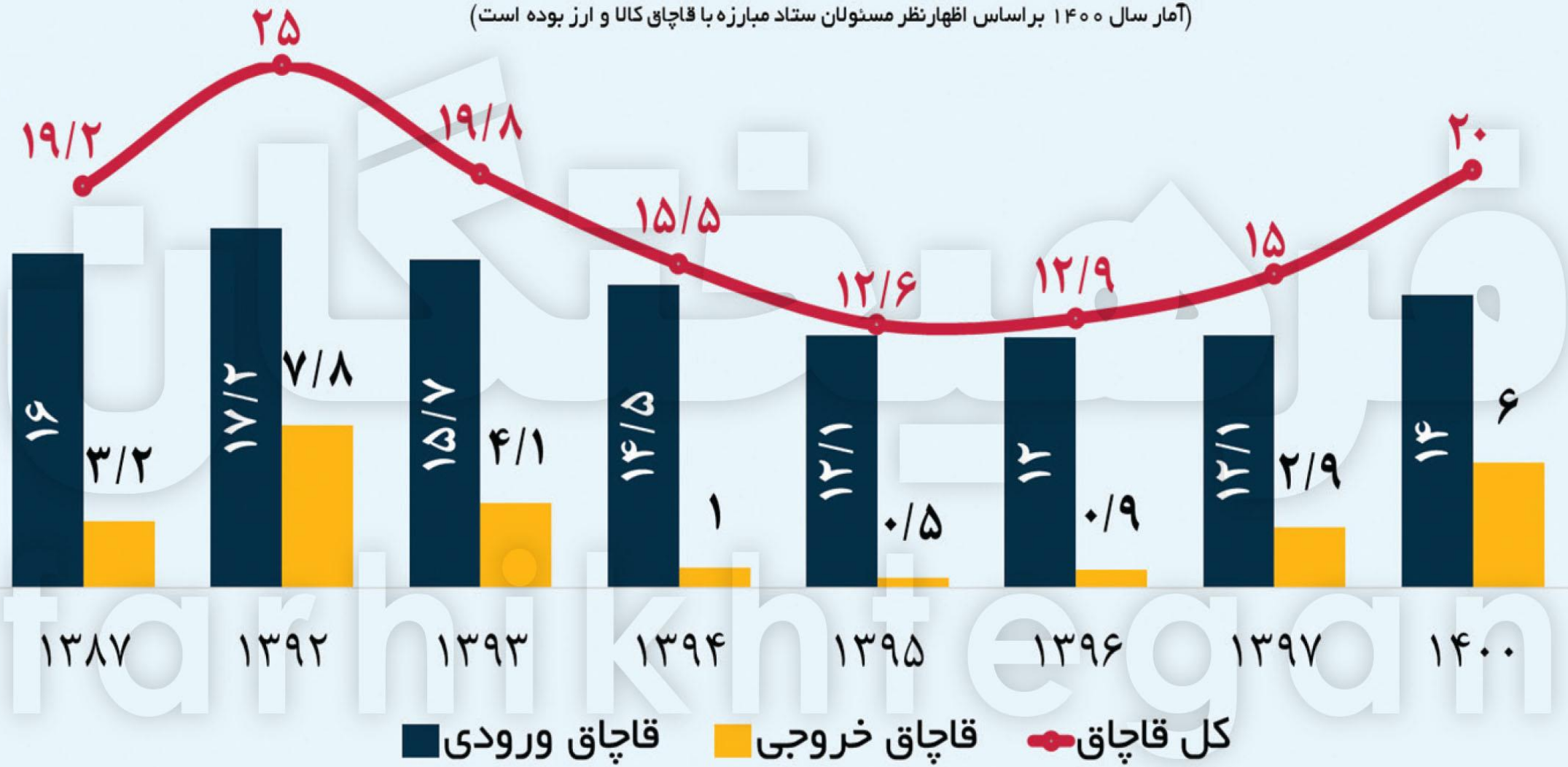
bd

se2

(مأخذ: مطلبی و همکاران. ۱۳۹۶)

حجم قاچاق کالا در ایران طی سالهای ۱۳۸۷ تا ۱۴۰۰ (میلیارد دلار)

(آمار سال ۱۴۰۰ براساس اظهارنظر مسئولان ستاد مبارزه با قاچاق کالا و ارز بوده است)

(مأخذ: روزنامه فرهیختگان، ۱۴۰۱، لینک کوتاه: <http://fdn.ir/76964>)

ارزش کالاهای قاچاق کشف شده از سوی گمرک

بر طبق اعلام
رئیس گمرک در
سال ۱۴۰۱ ارزش
کالایی قاچاق در
کشور دو هزار و
پانصد میلیارد
تومان بوده است.

(مأخذ: <https://www.iribnews.ir/00D3Fm>)

وضعیت نهادهای بازار غیرمتشکل مالی در ایران از نظر مجوز فعالیت

نوع نهاد	مجوزدار (تعداد)	بدون مجوز (تعداد)	جمع	بدون مجوز (درصد)
صندوق قرض الحسنه	۱۷	۵۰۰۰	۵۰۱۷	۹۹.۷
شرکت لیزینگ	۳۷	۳۶۳	۴۰۰	۹۰.۷
شرکت صرافی	۷۵۰	۱۷۵۰	۲۵۰۰	۷۰
تعاونی اعتبار	۷۵۰	۸۵۰	۱۶۰۰	۵۳.۱
جمع کل	۱۵۵۴	۷۹۶۳	۹۵۱۷	۸۳.۷

اقتصاد سایه در بازار پول بخش بزرگی از بازار پول ایران را تشکیل می‌داده است. اما طی سالهای مختلف تا حدودی این موضوع اصلاح و دستخوش تغییراتی شده است. تعداد این واسطه‌های مالی بدون مجوز تنها در یک بازرسی مقطعی مشخص شده و آمار سالانه‌ای در دسترس نیست.

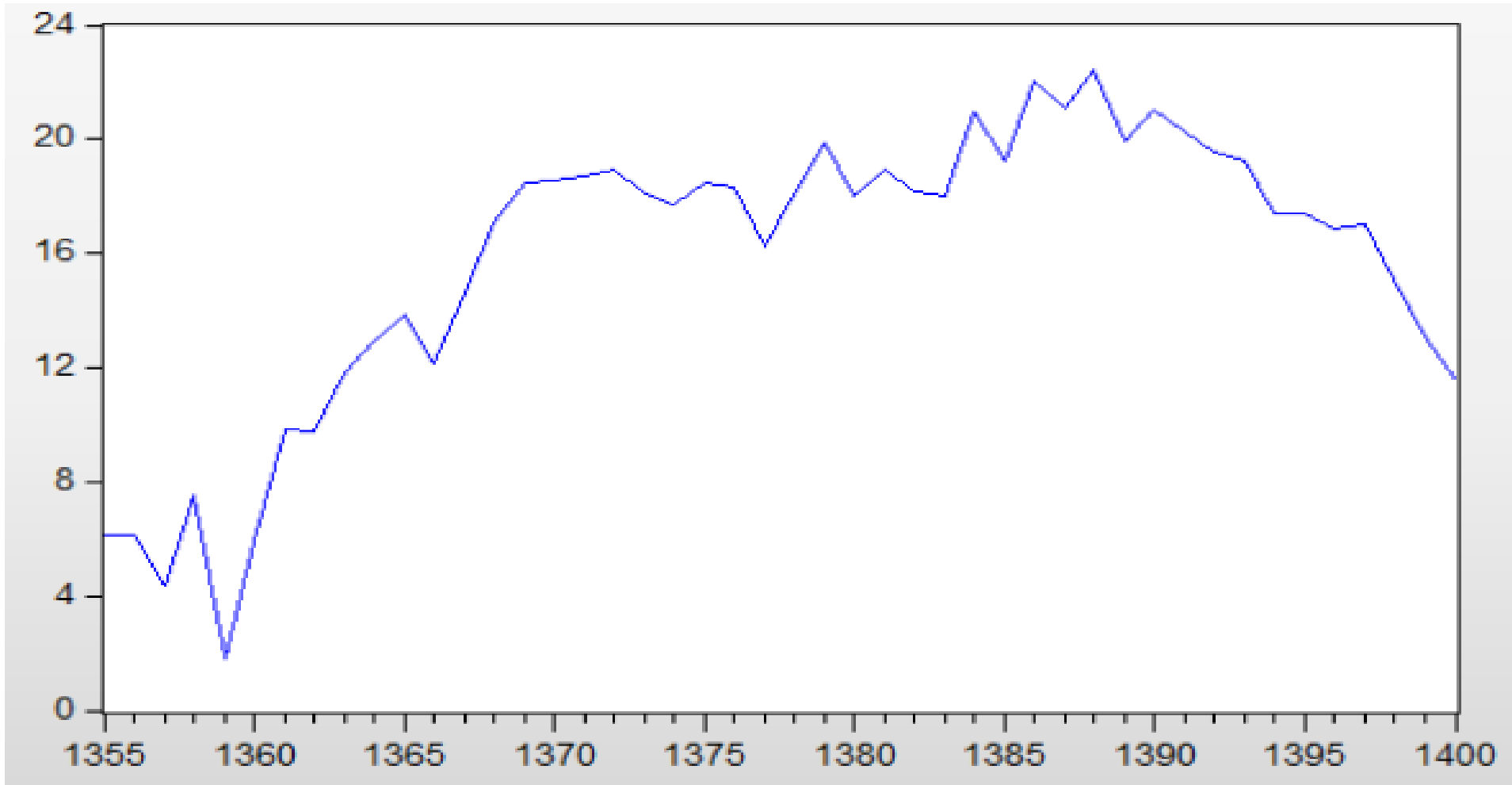
(ماخذ: خندان، ۱۳۹۵)

میزان اقتصاد زیرزمینی ایران

رشد نرخ ارز بازار آزاد (درصد)	نرخ تورم (درصد)	اندازه دولت (درصد)	نسبت اقتصاد زیرزمینی به تولید (درصد)	رفاه اقتصادی	زیر دوره
۱۸/۲۳	۱۵/۷۸	۴۲/۰۹	۶/۰۵	۱۳۰/۱۸	قبل انقلاب
۲۱/۳۸	۱۹/۷۷	۲۸/۸۹	۱۰/۲۹	۹۶/۴۷	جنگ تحمیلی
۱۶/۷۲	۲۱/۶۰	۲۰/۵۴	۱۸/۳۲	۹۷/۸۰	برنامه اول
۲۳/۷۴	۲۵/۶۲	۲۲/۳۲	۱۷/۷۶	۱۰۳/۱۲	برنامه دوم
۰/۲۶	۱۴/۱۲	۲۱/۳۸	۱۸/۶۰	۱۲۳/۶۱	برنامه سوم
۳/۲۰	۱۴/۸۸	۲۰/۳۳	۲۰/۹۶	۱۵۴/۵۲	برنامه چهارم
۲۰/۵۸	۲۰/۵۳	۱۷/۷۸	۱۹/۱۴	۱۵۸/۷۱	برنامه پنجم
۳۹/۹۶	۳۲/۲۸	۱۷/۱۵	۱۴/۷۱	۱۶۰/۷۱	۱۳۹۶-۱۴۰۰
۱۸	۲۰/۲۴	۲۳/۵۸	۱۵/۷۱	۱۲۵/۹۲	میانگین دوره

(مأخذ: زروکی و همکاران، ۱۴۰۱)

نسبت اقتصاد زیرزمینی به تولید ناخالص داخلی ایران (درصد)

با توجه این نمودار، این نسبت تا سال ۱۳۸۹ روندی صعودی داشت و در دوره چهارم، یعنی ۱۳۸۴ تا ۱۳۸۹، نسبت اقتصاد زیرزمینی در اوج بود؛ به طوری که بیشترین نسبت اقتصاد زیرزمینی به تولید در سال ۱۳۸۸، ۲۲.۴۱ درصد است. همچنین کمترین نسبت اقتصاد زیرزمینی به تولید در سال ۱۳۵۹ با رقم ۱.۸۲ درصد است.

(مأخذ: زروکی و همکاران، ۱۴۰۱)

راهکارهای متناسب با بخش انفرادی

➤ جاذبه‌زدایی

جاذبه‌زدایی یعنی اقدام به گونه‌ای که منفعت ارتکاب جرم برای مرتکب از بین برود؛ به طوری که مرتکب با محاسبه هزینه-فایده از گذر اندیشه به عمل منصرف شود. علامت‌گذاری اشیاء قیمتی، غیرفعال‌سازی دستگاه‌های الکترونیکی در صورت سرقت و نصب برچسب از جمله اقداماتی است که می‌تواند موجب حذف یا کاهش منفعت ناشی از ارتکاب جرم گردد.

راهکارهای متناسب با بخش حکمرانی-سیاستی

- مناسب‌سازی بستر ارتباطات ماهواره‌ای و اینترنتی
- بین‌مبادی گمرکی و سایر مراجع همکار مثل ناجا
- قفل شدن خودکار سیستم هوشمندشده ورود اطلاعات در صورت عدم تطابق اطلاعات اظهار شده یا اطلاعات مانیسف و بارنامه الکترونیکی با اسناد ترخیص (بهبود تجهیزات گمرکی)
- تعلیم کارشناسان خبره برای بهره‌برداری از امکانات و تجهیزات خریداری شده که به دلیل ضعف در استفاده قاچاق را تسهیل نموده است.
- شناسه‌دار کردن کلیه انبارهای کشور
- انضباط‌بخشی به وسایل حمل و نقل
- تسهیل ضوابط و حذف مقررات غیرضروری مربوط به تولید و تجارت و افزایش کارایی و کیفیت قوانین و مقررات

راهکارهای متناسب با بخش انفرادی

- **تقویت هنجارهای اجتماعی:**
از طریق افزایش شفافیت و کاهش مقبولیت پرداخت‌های نقدی بدون رسیدهای ثبت شده الکترونیکی
- **آموزش جامعه و ارتقا دادن سطح هوشیاری و آگاهی مردم** با استفاده از تمامی ابزارهای روابط عمومی موجود
- **بهبود رقابت‌پذیری در بین واحدهای تولید** از طریق دستیابی به زیرساخت‌های سالم نظام حقوقی و قضایی، رژیم رقابتی موثر، مقررات بازار مناسب برای محصولات رقابت‌پذیر که لازمه این مهم است؛ زیرا بدون این موارد بخش تولید قادر به کارایی در تخصیص نخواهد بود و اثربخشی پویا را نخواهد داشت.

راهکارهای متناسب با بخش حکمرانی-سیاستی

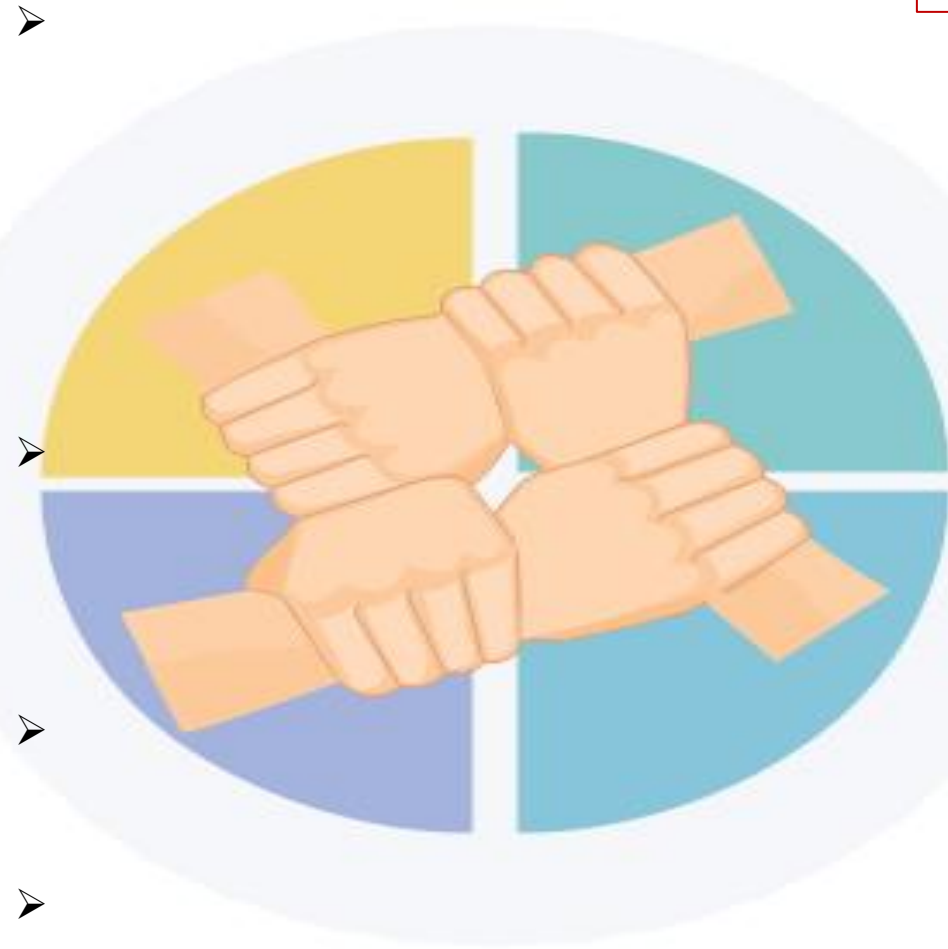
- **تسریع در بهبود و اصلاح نظام مالیاتی و بازنگری ضرایب مالیاتی، اجرا و نظارت درست بر امر مالیات ستانی، ایجاد فرهنگ مالیاتی و جلب اعتماد مردم** از طریق افزایش میزان و کیفیت خدمات عمومی، وضع مقررات نظارتی و کیفی مناسب برای مجرم شناختن و مجازات کسانی که با پنهان ساختن درآمد واقعی از پرداخت مالیات فرار می‌کنند.
- **تقویت مدیریت پیشگیری از قاچاق:** از جمله مهمترین وظایف مدیریتی این ستاد اولویت بخشی به پیشگیری‌های فنی-فناورانه‌ای وضعی در قالب تهیه، اجرا و بهره‌برداری از سامانه هوشمند شناسایی و مبارزه با قاچاق کالا است.
- **الزام دستگاه‌های اجرایی به ویژه (امور مالیاتی و گمرک) برای اشتراک‌گذاری بانک‌های اطلاعاتی** در پرتو تحقق دولت الکترونیک و پرهیز از خساست اطلاعاتی برای تخمین اندازه اقتصاد سایه در کشور

جمع‌بندی راهکارهای پیشگیری از اقتصاد زیرزمینی

راهکارهای متناسب با بخش انفرادی

➤ بهبود چرخه کسب و کار و ایجاد فرصت‌های شغلی برای کاهش نرخ بیکاری و ریشه‌کنی فقر از طریق تقویت بخش خصوصی و نیز سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌ها و جلوگیری از توزیع سرمایه‌های خرد به صورت وام؛ مشغول شدن در بخش غیررسمی نوعی استراتژی بقا از سوی فقیران است که در پاسخ به عدم ایجاد اشتغال کافی انجام می‌شود.

➤ بهبود و نظارت بر شیوه‌ها و سیستم‌های پرداخت معاملات: معاملات از طریق پول نقد توسط پلیس و سایر مقامات دولتی راحتتر پنهان می‌ماند.

راهکارهای متناسب با بخش حکمرانی-سیاستی

➤ حرکت به سوی جهانی شدن و آزادسازی در تمام زمینه‌های اقتصادی همراه با نظارت و نه دخالت دولت که به کاهش فساد و فعالیت‌های زیرزمینی منجر می‌شود: یکی از مهمترین دلایل رشد و گسترش اقتصاد سایه در بازار پول دخالت‌های دولت و سیاست‌های سرکوب سرمایه است که بر شبکه بانکی رسمی اعمال می‌شود. برخی از این دخالت‌ها مانند کنترل نرخ بهره و تسهیلات تکلیفی تاثیر مثبت و بزرگی بر رشد بازار غیررسمی پول دارند.

➤ رعایت انضباط مالی دولت و سیاست پولی مناسب: رشد نقدینگی متناسب با رشد اقتصاد و انضباط مالی دولت موجب متناسب شدن عرضه و تقاضای پول می‌شود. همچنین نبود کسری بودجه و کاهش نرخ تورم بر اعتماد عمومی به مراجع دولتی و تمکین مالیاتی موثر است.

➤ توسعه و افزایش عمق بازارهای مالی: افراد فعال در بازار غیررسمی پول ریسک‌پذیرتر بوده و به دنبال نرخ‌های بازده بالاتر هستند؛ ابزارهای مالی جدید می‌تواند این فعالین را جذب کند.

➤ تثبیت شرایط اقتصاد کلان و عدم دخالت در بازار ارز: اختلاف قیمت ارز در دو بازار آزاد و رسمی تاثیر زیادی بر تقاضا برای کالاهای خارجی و قاچاق دارد. یکسان‌سازی و شناورسازی نرخ ارز در کنار شرایط اقتصاد کلان با ثبات و کنترل تورم می‌تواند حجم قاچاق را کنترل کند.

منابع فارسی

- ابراهیمی، ش. ۱۳۹۵. پیشگیری در قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز مصوب ۱۳۹۲؛ چرایی، چیستی و چگونگی. فصلنامه تحقیقات حقوقی، ۷۸: ۱۵۲-۱۳۱.
- اتاق ایران. ۱۳۹۶. مجموعه بروشورهای اقتصاد به زبان ساده "اقتصاد زیرزمینی"، شماره ۲۳.
- اسفندیاری، ع. و جمال‌منش، آ. ۱۳۸۱. اقتصاد زیرزمینی و تأثیر آن بر اقتصاد ملی. پژوهشنامه اقتصادی، ۲ (۳): ۴۸-۱۳.
- بیابانی، غ. و باباپور، م. ۱۳۹۰. قاچاق کالا، ابعاد آشکار و پنهان آن. کارآگاه، ۲ (۴): ۱۵۷-۱۲۵.
- جعفری صمیمی و همکاران. ۱۳۹۶. تأثیر نوسانات حق‌الضرب بر روی بخش زیرزمینی اقتصاد ایران: رهیافت DSGE. مطالعات و سیاست‌های اقتصادی، ۱۳ (۱): ۲۸-۳.
- جمشیدی، م. و زمانی، ن. ۱۳۹۷. چالش‌های حمایت از تولیدات داخلی با تأکید بر پیشگیری از قاچاق. پژوهشنامه فرهنگی هرمزگان، ۱۶: ۲۲-۸.
- خندان، ع. ۱۳۹۵. اقتصاد غیررسمی در ایران، برآورد شاخص، بررسی علل و آثار آن بر اقتصاد. کارفرما: موسسه عالی آموزش و پژوهش در مدیریت و برنامه‌ریزی؛ ناظر: نیلی، م.
- زروکی، ش. و همکاران. ۱۴۰۱. تحلیل نقش اقتصاد زیرزمینی در رفاه اقتصادی. فصلنامه مطالعات اقتصاد بخش عمومی، ۱ (۲): ۱۶۲-۱۴۱.
- قادری، ا.، کیانی، د. و زیباکلام مفرد، ص. ۱۴۰۰. اقتصاد سیاسی قاچاق کالا در ایران: آسیب‌شناسی سیاست‌گذاری و سازوکارهای حکمرانی. سیاست جهانی، ۹ (۱): ۲۲۰-۱۹۷.
- سازمان امور مالیاتی. ۱۳۹۹. گزارش برآورد شکاف مالیاتی در کشور (اندازه، علل و راهکارهای کاهش آن).
- سلیمی‌فر و کیوان‌فر. ۱۳۸۹. اقتصاد غیررسمی در ایران و اثر تورم بر آن. مجله دانش و توسعه (علمی-پژوهشی)، ۱۷ (۳۳): ۲۶-۱.
- مبارک، ا. ۱۳۹۲. برآورد فرار مالیاتی ناشی از قاچاق کالا در ایران: روش مدل‌سازی معادلات ساختاری. اولین کنفرانس بین‌المللی حماسه سیاسی و اقتصادی.
- مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی. ۱۴۰۰. بررسی پدیده قاچاق کالا و ارز (شیوه‌های وقوع قاچاق و آثار آن). گزارش شماره مسلسل ۱۷۹۵۲.
- مطلبی، م. و همکاران. ۱۳۹۶. برآورد اقتصاد سایه و فرار مالیاتی با استفاده از متغیرهای انضباط مالی دولت. فصلنامه اقتصاد مقداری، ۱۶ (۴): ۱۰۰-۶۹.

منابع لاتین

- **Doyle, M. et. al.** 2017. The Hidden Economy in Great Britain. <http://www.natcen.ac.uk>.
- **Enste, D.H.** 2018. The Shadow Economy in Industria Countries. IZA World of Labor. <Http://wol.iza.org>.
- **Koloane, C. and Bodhlyera, O.** 2022. A statistical approach to modeling the underground economy in South Africa. Journal of Economics and Management, 44: 64-94.
- **Lippert, O. and Walker, M.** 1997. The underground economy: Global evidences of its size and impact. Vancouver, B.C.: The Frazer Institute.
- **Mozayani, A.** 2021. The Political Economy of Commodity Smuggling (The Case of I.R. of Iran). Iranian Economic Review, 25 (1): 121-135.
- **Remeikiene et. al.**2018. Regional Estimates of Shadow Economy in Lithuania. Engineering Economics, 29(4):386-396.
- **Schneider, F.** 2002.The size and Development of The Shadow Economies and Shadow Economy Labor Force of 21 OECD Countries: What do We really. <http://ftp.iza.org>.
- **Schneider, F., and D. H. Enste.** 2013. The Shadow Economy: An International Survey. Cambridge: Cambridge University Press.
- **Schneider, F. & Medina, L** .2018.“Shadow Economies Around the World: What Did We Learn Over the Last 20 Years?”,IMF working Paper, WP/18/17.
- **Schneider, F.**2022. New COVID-related results for estimating the shadow economy in the global economy in 2021 and 2022. International Economics and Economic Policy (2022) 19:299–313.
- ۳۴ **Tudos, B & Clipa, R.** 2015. An Analysis of the Shadow Economy in Eu Countries. CES Working Papers, 8(2): 303-312.